

Szatmár város szabómestereinek céhszabályzata, 1525

Ismét érdekes középkori iratokra bukkant a Kaposvári Egyetem nyugalmazott főiskolai tanára és a Szent István Egyetem Kaposvári Campusának adjunktusa. Kettejük levéltári kutakodásának eredményeit már nem először adták át közlésre szerkesztőségünknek. Korábban a *Biharországban* jelent meg a Bihar vármegye 1560. évi adózóiról sokat eláruló töredékről szóló írásuk, illetve a Bél falubeli Mátyus Kata XVII. század elején kelt végrendeletének elemzése. Ezúttal egy céhszabályzatot ismertetnek.

Ismertetésünket egy rövid kis történettel kezdjük, amely az itt tárgyalandó okirat¹ bevezetőjének a lényegét emeli ki. A benne található személyneveket szándékosan közöljük, részben azért, hogy azokat megőrökítsük az utókornak, részben pedig azért, hogy a későbbiekben hivatkozhatunk rájuk. Az átiratban fennmaradt dokumentum archaikus nyelvezettől eltekintünk, csak indokolt esetekben idézzük belőle.

1640. szeptember 1-én, Szent Egyed napján a szabó céh főcéhmesterei, Tibor Szabó István és Szabó Máté fölkeresték mestertársaik nevében a város főbíráját, Horváth Szabó Pétert, a tizenkét esküdtet, illetve az egész „zattmári” tanácsot, hogy régi privilégiumukat, amelyet „városunk elei... attanak volt... s azzal éltenek ez ideig”, részben erősítsék meg, részben változtassanak egyes pontokban rajta. Minderre két indokot hoztak föl: egyrészt a városban megszorodtak a mesterek, másrészt a mindennapi életükhöz szükséges dolgokat szeretnének hozzáíratni. A város testülete a „becsületes atyánkfiai” kérésére a régi

privilégiumot minden részében és cikkelyében helybenhagyta, megújította, és pecsétjével megerősítette. A záradékban a „Költ Zathmárt” után a pontos keltezés latin nyelven szerepel. Sajnos az nem derül ki a későbbiekben, hogy melyek voltak a szöveg eredeti, több mint százéves részei, s melyek azok, amelyek újként kerültek be a szabályzatba.

Ezután következik az 1525. május 8-án, „Szent Stanislo napján” lejegyzett céhlevél teljes leírása 32 pontban, azaz artikulusban, vagyis törvénycikkben. Mielőtt ezt ismertetnénk olvasóinkkal, szólnunk kell magáról a városról, a szabómesterségről, illetve a magyarországi céhek megalakulásának történetéről.

Szatmár – ahogy ők írják, Zathmár – nem egyenlő a mai Szatmárnémeti² várossal. Az előtagban olvasható városnév a korábbi; 1150 körül Zothmár alakban jegyezték le, amely személynévből keletkezett, mégpedig valószínűleg a vármegye első ispánjának a nevéből. Németivel valamivel később találkozunk, 1270–72/1308-ban (ez utóbbi évszám az eredeti átírása) Nymtly alakban. Érdekes, hogy a két különálló város neve 1341-ben kötőjellel Zothmar – nempti formában is megőrződött, bár ekkor még két településről beszélhetünk, melyeket a Szamos később kiszáradt ága választott el egymástól. A két város csak 1715-ben egyesült Szatmárnémeti néven, akkor azonban a jelentőségénél és nagyságánál fogva azonnal szabad királyi város rangot kapott. A leírtakból kitűnik, hogy az 1525-ből fennmaradt céhlevél még csak Szatmár város mesterembereire vonatkozott.

A szabó, ha nem is az ősi – mint például a kovács –, de a régi mesterségek közé tartozik. (A szótárainkból, lexikonjainkból összefoglaló leírást közlünk róla, ezért itt nem hivatkozunk a lelőhelyekre.) A szabó hagyományos kisipari foglalkozás; olyan mesterem-

ber, aki szőtt kelmékből különféle ruhaneműket, főként felsőruhát (kabát, nadrág, blúz stb. és egyéb termékek) szab és varr, készít vagy javít. Ha szabványméretekre tömegárukat készít, akkor vásári vagy vásárműves szabó a neve – erre olvashatunk példát a későbbiekben, amikor a vásárokról lesz szó. A szabók később szakosodtak, voltak, akik csak férfi, mások csak női ruhákat varrtak. A XIX. század végéig e mesterséghez tartozott a szűrszabó is, jelen szabályzatban még mindkét ág szerepel. A szűrszabó a posztó, mégpedig durva, kallott, azaz tömörített gyapjúból készített felsőruháknak (szűr, zeke, czondra³) szabását, varrását, később díszítését is végző mesterember. A szűr a suba mellett a magyar népviselet legsajátosabb ruhadarabja volt: ez ujjas, de rendszerint vállra vetve viselt, bő, kabátféle, köpönyegszerű férfi felsőruha. Egyik fajtája, a cifraszűr a néprajzos szakemberek szerint a legszebb és legmagyarosabb ruhadarab. Ez utóbbi jelző egyben arra is utal, hogy viselete az országunk határain nem terjedt túl.⁴

A szabó, a szűrszabó és a szűr szavunk korai megjelenését bizonyítja az is, hogy ezt a foglalkozásnevet, illetve termékét korán használták családnévként. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy rögzült, végleges családnevekkel lenne dolgunk, jelölhették csupán az illető foglalkozását, amellyel azonosították a sok azonos keresztnévű egyént. Így lehetett ez a szatmári mestereink esetében is. Azért írtuk le pontosan a nevüket, hogy kitűnjék az, hogy a legtöbb szabónak egyúttal Szabó volt a családneve. Azonban feltételezhető, hogy nem ez volt a valódi vezetékneve (ha egyáltalán volt), csupán megkülönböztető névről beszélhetünk. A legkorábbi írásos emlékekből sorolunk föl néhányat:⁵ 1271: Paulus filius Zobov; 1349: Zabou; 1512: Emerco Zewr; 1552: Ambrosius Zewrzabo; 1570: Nicolaus Zywrzabo.

A szabók Európában már a XII. századtól céheket alakítottak. Magyarországon Nagy Lajos király 1376-ban szabályozta és tette kötelezővé a céhszabályzatot, s a szabók az elsők között tömörültek céhekbe, elsősorban Budán, majd a szabad királyi és a nagyobb városainkban. Szatmár szabóinak céhe tehát a korán megalakultak közé sorolható, főként, ha azt vesszük figyelembe, hogy az 1525. évi céhlevél időben nem a legkorábbi okirat, csupán az 1640-ben átírt és az utókorra fennmaradt szabályzat. Minderről egy bekezdéssel később részletesebben fogunk szólni olvasóinknak.

A következőkben általában írunk magukról a céhekről, a megalakulásukról, a szerepükről és a tevékenységükről.

A magyar nyelvbe átvett céh jövevényszavunk bajor-osztrák (német) eredetű. Magának a céh fogalmának a meghatározása szinte minden lexikonban, szótárban ugyanaz, csupán néhány szó, amelyben a magyarázat eltér, pontosít vagy kiegészít. Mindezekből alkotunk egy teljesebb értelmezésű, egymondatos megfogalmazást: a céh a feudalizmusban rendszerint az egy településen lakó és ugyanazon vagy hasonló mesterséget űző kézműves iparosok (vagy kereskedők) gazdasági érdekvédelmi tömörülése, társulása, szervezete. Ebből a meghatározásból két elemet kell kiemelnünk. Az egyik a feudalizmus. Ugyanis Magyarországon az első céhek a XIV. században alakultak meg, évszázadokig működtek, csak 1872-ben számolták föl őket, amikor a helyükbe az úgynevezett ipartestületek léptek. A másik a hasonló mesterség. Általában ugyanabba a céhbe tartoztak például a kovácsokon kívül több helyütt a lakatjártók, fegyverkovácsok, a kardot élesítő csiszárok, sőt néha még az ötvösök is. Mindez attól függött, hogy a céh mekkora településen működött és hány tagból állt. Szatmárban nem volt szükség ilyen vegyes céhre, hisz, mint olvashattuk, a településen sok szabó dolgozott, ezért is kérték artikulusuk megújítását 1640-ben.

A kiváltságlevél alapja egy 1525-ben készült dokumentum volt. Ennek bevezetőjéből derül ki, hogy már volt korábban is egy szabályzatuk. Tehát tulajdonképpen nem egy privilégiumról van szó, hanem valójában háromról: egy 1525 előttről, egy 1525-ösről, valamint az 1640-ben átírtól.

Érdekes módon az 1525-ben kelt okirat szinte szóról szóra úgy kezdődik, mint a 115 évvel később íródott másolat. Ennek a bevezetéséből is átvesszük a lényeges elemeket és az ott szereplő személyek nevét. Érdemes ebből a fejezetből többmondatnyi töredéket pontosan idézni, hogy érzékeltessük a XVI. századi írott, részben hivatalos nyelvet.

1525-ben Simon Kovács volt a szatmári főbíró, mellette dolgozott a hivatalban a 12 városi esküdt és a tanács. Őket kereste föl az akkori két főcéhmester, Szabó Bertalan és Szabó Albert. A szabómesterek küldöttségében volt még Boros Demeter, Szabó Tamás, Szabó Bálint és Szabó György a céhük nevé-

(folytatás a következő oldalon)

Szatmár város szabómestereinek...

(folytatás az előző oldalról)

ben, hogy a régi privilégiumukat, amelyet a korábbi szatmári bíróktól kaptak, másolják le újra, és újítsák meg azt. Ez valamikor „hártýára íratott... de az téntának hitvánsága és az tartásnak gondviseletlensége miatt elkopván és el is szakadozván volt”. Megengedtük (írja a főbíró), „hogy az ő régi és őh privilégiumok ígéről ígére le irattassék és új írásnak formájában vétetessék”.

E bevezető után következik a 32 cikkelyből álló szabályzat. Egyes pontjai nincsenek logikailag sorrendbe szedve, ezért a következőkben egy-egy téma köré csoportosítva ismer-tetjük tömören őket.

A céh élén a két főcéhmester állt (volt város és céh, ahol csak egy személy volt). Őket minden évben vízkereszt napján, azaz január 6-án választották a mesterek közül „egyenlő akaratból”. A tisztséget szinte kötelező volt elvállalni, annak elutasítása pénzbüntetéssel járt. (A továbbiakban csak egyes számot haszná-lunk a két főcéhmesterre.) Választáskor a vá-ros főbírájának a régi szokás szerint 60 pénzt érő ajándékot kellett adniuk. A céhmesternek sok feladata volt. Ő felügyelte a szabályok be-tartását, igazgatta a céhét, hetente összehívta gyűlésre a tagokat, sőt a saját céhén belül bi-zonyos bírói, ítélkezési jogai is voltak: büntet-hetett, bizonyos vétségekért kizárhatott vala-kit, elkobozhatott árut és terméket, felügyelte a vásárokat. Őnála volt a céhláda, amelyben őrizték a szabályzatot, a befolyt pénzt, a hi-vatalos iratokat, általában a céhtagok névsor-át, határozatokat, jegyzőkönyveket stb. Kül-ön ki kell térnünk magára a pénzre, ugyanis minden egyes vétségért mindig meghatá-rozott összegű pénzbüntetés járt. Például bünte-tendő volt a szabó akkor is, ha a céhmesterre „szidalmas avagy feddődő szavakat szóllana”. Ezt többnyire girában,⁶ néha forintban hatá-rozta meg a szabályzat. (A gira jelen esetben ezüstpénzt jelentett.) A bírság egyharmada mindig a főbíró, kétharmada pedig a céhet il-lette meg. Összegezve: rangja volt a mesterek között, nagy felelősséggel tartozott a céhe tag-jainak, de ha kellett, szakmailag és emberileg meg is védte őket. Csak az ő beleegyezésé-vel vehetett föl tanulót bármelyik céhtag. Ez-zel a lépéssel kezdődtek a majdan leendő sza-bók tanulmányai a mesterré válás érdekében.

A továbbiakban először a tanulóéveket és az inasokra vonatkozó pontokat mutatjuk be.

Mint minden városban, így Szatmáron is három év volt az inasidő, amely az elszegődte-tés mozzanatával kezdődött. Kétféle inast kü-lönböztettek meg ebben a városban. Az egyik a „béres” inas volt, ő a mesterénél lakott és étkezett. A másik a „pénzes” inas, aki kinn lakott a városban (feltehetően a szüleinél), és a mesternek 16 arany forint tandíjat fizetett. Előfordult, hogy egy inas valamilyen okból az évei letöltése előtt hagyta el a gazdáját. Erre külön szabály volt: tizenöt nappal, illetve sáto-ros ünnep (vásár) előtt egy hónappal be kellett azt jelentenie, hogy a gazdája kárt ne valljon. Eddigi taníttatásáért pedig egy tál ételt és két pint bort köteles adni. Ha ezután kimegy fa-lura kolontárkodni (kontárkodni) vagy nemes emberek udvarában vállal munkát, és utána vissza szeretne térni, akkor egy forintot kell a céh ládjába leadnia, és a mesterség tanu-lását újra kell kezdenie. A három inasév letel-tével az inas vizsgát tett két mester előtt. Saj-nos azt nem említi a szabályzat, hogy milyen „remeket”, vizsgadarabot kellett készítenie, és hogyan ünnepelték meg a sikeres fölszabadu-lását. Mindezek után még egy évet maradha-tott a volt mesterénél mint legény, azaz segéd, de ekkor már fizetséget is kapott, 10 forintot évente vagy 20 pénzt hetente.

A szűrszabó legény mestertől kapott ruhá-zata esztendőnként a következő volt: 1 szűr, 1 morvai nadrág, 1 süveg, 1 bokor (pár) új saru, 1 fejállás (?), 1 cipelles (cipő), 2 vászoning és 2 vászon lábravaló (alsónadrág). Engedményt is kapott a segéd: csapóktól vagy kívülállók-tól a saját pénzén vehetett négy vég posztót, azt elkészíthette és eladhatta. Ugyanilyen ru-házatban és kedvezményben részesült a sza-bólegény és a vásári műves.

Mielőtt a mesterek jogait és kötelessége-it bemutatnánk, megemlítjük: a város szabói olyan köztisztviselőben álltak, hogy gyakran vá-lasztották őket városi tisztségre. Mivel a pol-gári „székek” csütörtökön üléseztek, a céh gyűléseinek napját szerdára kellett áthelyez-ni, hogy mindkettőn részt tudjanak venni. Ha ezek közül az illető valamelyiken nem jelent meg, akkor komoly pénzbüntetésre ítélték (24 és 48 pénz).

Ha egy mester (akár a városban tanult, akár máshonnan költözött Szatmárra) szere-

tett volna belépni a szabócéhbe, akkor 14 forinttal válthatta meg a mesterségét, a város főbírájának 50 pénz értékű ajándékot, a főcéhmestereknek pedig „egy-egy bokor szemes kesztyűt” kellett adnia. Miután bekerült a céh tagjai közé, ugyanazok a szabályok, védelem és kedvezmények illették meg, mint a többi tagtársát. Évente vízkeresztkor és úrnapiján 10-10 pénzt tettek a céh ládájába, ezzel hoszszabbították meg a tagságukat.

Mint említettük, a főcéhmester törvénykezési joggal fölruházott személy volt. A legszigorúbb büntetés, amit hozhatott (természetesen a városi főbíró, az esküdtek és a tanács beleegyezésével), a következő volt: ha egy szabómester valakire „fegyvert vonna”, akkor a „fél keze válcságával fizet”, ha pedig sebet ejt, vért ont, akkor fővesztésre ítéltette. Úgy véljük, hogy ilyen elrettentő eset nem történt Szatmáron, hisz akkor ennek írásos nyoma maradt volna a céh történetében.

Mindezek után nézzük át, hogy milyen védeltséget, lehetőséget és mesterségbeli szabadságot, ugyanakkor tiltást (is) kapott egy szabó azért, mert tagja volt a város által elismert céhnek, amely őrködött a település, a lakói és mesterei becsülete fölött. Először a szakmai artikulusokat, szabályokat foglaljuk össze.

Bármelyik mester vásárolhat feldolgozásra szőtt kelmét, posztót Szatmáron és más városban is. A fölösleget egymás között végben eladhatják. Viszont nem vehet árut más céhtől, főként nem kolontártól. Városon kívül minden polgár vásárolhat és behozhat a saját szükségletére terméket, azonban azt sem házaknál, sem a város piacán, sem sokadalomban (vásárban) nem értékesítheti. Ha egy mester a hozzá vitt posztót kiszabja vagy akár csak belemetsz, azt a megrendelő nem viheti el más szabóhoz, az nem fogadhatja el, különben elveszti a mesterségét. Ha egy mesterember a ruhán vétséget követ el (azaz például elszabja), akkor azt a céh tagjai egymás közt igazítják el, és a kárt rendezik. Ha a város lakosai közül bárki „alattomban” kontárral vagy idegen szabóval dolgoztat, akkor az árut elveszik tőle. Más helyen élők a hétfői vásárban 12 óráig nem árulhatnak, mivel a szatmári céh tagjaié az elsőbbség. Szinte minden korabeli más céh szabályzata is tartalmazza azt az artikulust, mely szerint a mester egy esztendő után feleség nélkül nem élhet, csak abban az esetben, „ha erejében megfogyatkoz-

nék”. A sok kikötés mellett több olyan ponttal is találkozunk, amelyek különleges kedvezményeket adtak a testület tagjainak. Ha egy szabó meghal, a felesége még egy évig művelheti férje mesterségét. Ha utána más mesterhez megy feleségül, elegendő neki csak a fél mesterségnyi díjakat kifizetni, és a céh tagja maradhat, illetve a mesterek közé esküdhet. (Ez egyben apró utalás arra, hogy a szabómesterségből kezdtek kiválni a női szabók.) Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha egy mester fia másik mester lányát veszi el feleségül.

Két külön cikkely foglalkozik a szabómesterek családjának erkölcsi életével. Egy mester sem tarthat házában parázna embert (ez értendő mind a nőkre, mind a férfiakra). Ha egy feleség vagy férj parázna, akkor vagy el kell válniuk, vagy kivetik őket a céh tagjai közül. Nagyon emberséges az a néhány paragrafus, amely a céh tagjainak a magánéletére vonatkozik. Ha egy mester vagy a felesége beteg volt, akkor a céh tagjai felváltva éjszaka őrizni és vigyázni tartoztak rá, s ha kellett, szerrel (orvossággal) látták el. Amikor egy szabó családjában haláleset történt, társai gondoskodtak a temetésről, és magán a szertartáson mindannyian jelen voltak. Ez nemcsak a mesterre vonatkozott, hanem annak feleségére, gyermekeire, sőt a cselédjeire is. Temetéskor mindig a főcéhmester döntötte el és „parancsolta meg”, hogy kik vigyék a koporsót.

A szabályzat 32 cikkelye nemcsak a szabókra és szűrszabókra, hanem a nyíró emberekre (21. pont) is vonatkozott, bár ők nem voltak tagjai a céhnek. A nyíró~nyíró a juhok nyírását foglalkozásszerűen végző személyt jelentette, ők biztosították a szabóknak az alapanyagot. Mondhatnánk azt is, hogy félig-meddig a céh tagjainak számítottak, bár nem voltak tanult mesterek.

Nagyon új és érdekes az utolsó, a 32. cikkely megengedő szövege. Ez kifejti, hogy ha a szabómesterek valami új dologgal szeretnék később kiegészíteni a szabályzatukat, akkor előbb céhen belül voksolni kell arról, azután a város főbírója és a tanács elé terjeszteni azt. Az itteni bevezetőben felsorolt hivatalos személyeknek egyetlen kikötésük csak annyi, hogy Szatmár város törvényeit meg ne sértsek.

A szatmári szabócéh szabályzatát összehasonlítva más, távoli városok (Győr, Pápa,

(folytatás a következő oldalon)

Szatmár város szabómestereinek...

(folytatás az előző oldalról)

➤ Nagyszombat stb.) különböző céheinek leveleivel, feltűnik néhány különbség: bizonyos dolgokról vagy nem esik szó ebben az okiratban, vagy kevéssé foglalkoztak velük. Említettük már, hogy az inaséveit letöltött, felszabaduló tanuló esetében nem jelölték meg, hogy milyen vizsgamunkát kell bírálói előtt elkészíteni. Azt sem írták elő, hogy a sikeres vizsga után milyen „mesterasztalt” kellett adnia, azaz mi-féle ételekkel és italokkal illet megvendégelnie volt mesterét, a főcéhmestereket és a vizsgáztatóit. Nem szerepel a lehetőségei között, hogy mehetett-e vándorolni (peregrináció), itthoni vagy külföldi mesterektől tanulni. A céhláda szerepéről csupán érintőlegesen fogalmaznak az okmányban, azt pedig, hogy a céhnek volt-e pecsétje, nem is említik. Nem tudjuk meg, hogy az egész céh tagságának volt-e városvédő szerepe. Mint például Kolozsvárott, ahol minden céhnek saját bástyája volt, azt gondozta, tatarozta, és a kapukat ellenség támadása esetén kötelezően védte.

Nincs arról tudomásunk, hogy Szatmár város lakosságának milyen volt a vallási összetétele. 1525-ben még bizonyára katolikus volt a lakosság – erre utal a vízkereszt és az úrnappja említése –, azonban 1640-ben már feltehetően voltak a céh tagjai között a reformáció hívei. Az biztos, hogy 1525-ben (és korábban) bizonyos egyházi köteleességeik is voltak a céh tagjainak. Másutt például kötelező volt megünnepelni az adott iparág, mesterség védőszentjét. A szabóknak két patrónusuk is volt, mégpedig Szent Bonifác (június 5.) és Szent Márton (november 11.). Ilyenkor templomba

mentek, és gyertyát gyújtottak a szent tiszteletére. A gazdagabb céheknek néha még ol-tárjuk, de legalább szentképük is volt a város egyik központi templomában. Jelesebb vallási ünnepeken pedig a saját zászlajuk alatt vonultak, például az említett úrnappján a körmeneten.

Még egy jelentős hiányosságot kell megemlítenünk, ez pedig a keltezés és az időpontok tisztázatlansága. Ugyanis a magyar országgyűlés 1587/88-ban elfogadta és kötelezővé tette a Gergely-féle naptár bevezetését. Ez pedig az 1640-ben átírt és újrafogalmazott 1525-ös szabályzatban írt dátumokat felül kellett volna hogy írja. Vagy megjegyzést kellett volna tenni azok szándékos meghagyásáról, hogy azok az akkori ó naptár időpontjai voltak.

Az itt elmondottakból arra következtethetünk, hogy a céhnek lehetett egy másik, úgynevezett belső, hagyományokon alapuló szabályzata is, amely tartalmazhatta az itt említett nem szakmai, ezért a 32 cikkelyben nem érintett témákat.

A fent említett hiányok ellenére „Zathmár” város szabó céhének kiváltságlevele a magyar nyelv nagyon értékes okirata. Elsőként a koriságát szeretnénk kiemelni. Az ebből a korból származó és fennmaradt írott dokumentumaink ma már nyelvtörténeti emlékeknek számítanak. Megőriztek egy fél évezreddel ezelőtti írott nyelvállapotot, az akkori hivatalos nyelv szókincsét, valamint annak mondat- és szövegszerkezeti fordulatait. Hogy mennyiben köszönhető ez a jegyzőnek vagy íródeáknak, aki mindezt papírra vetette, nem lehet eldönteni. Külön ki kell emelnünk a gazdag és vál-

JEGYZETEK:

1. R. R.: A szatmári szabómesterek chéhszabályzata 1525 évből. *Történelmi Tár*. 1908. p. 79–85.
2. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára, II. köt.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988. p. 533.
3. Czondra~condra. Fekete, durva gyapjúból szőtt és készült hosszú ujjas köntös vagy szűr, „amelyet a székelek viselnek”. (Másutt: darócguba, durva posztójú felsőkabát.)
Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Pest. 1862. (az interneten oldalszám nélkül)
4. A cifraszűr készítésének a 19. században három központja volt. A Dunántúlon Veszprém, az Alföldön pedig Nagyvárad és Debrecen. <http://vmek.niif.hu/02100/02115/html/5-270.html>
5. Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára*. MNYT, Budapest. 1993. p. 955. 1034.
Szamota István: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest. 1902–1906. p. 872. 948.
6. Gira: eredetileg nemesfém súlymértéke. A lat (17,5 gramm) tizenhatod része, kb. egy gramm arany vagy ezüst.